

УДК 719 (477)

ORCID ID: 0000-0003-2724-4227

DOI <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-1>

Ірина Жежеріна

*аспірантка кафедри теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
irazh@ukr.net*

Науковий керівник – Л. В. Прибега, кандидат архітектури, професор

АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА СЕРЕДМІСТЯ КИЄВА ПЕРІОДУ ГЕТЬМАНЩИНИ У КАРТОГРАФІЇ

Анотація. Вивчення картографічних джерел дає змогу повніше з'ясувати особливості архітектурної спадщини середмістя Києва XVIII століття.

Метою даної статті є виявлення процесу формування містобудівної структури міста і визначення об'єктів архітектурної спадщини Києва періоду Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII століття).

Методи дослідження. В основу дослідження покладено аналітичні методи для розгляду основних питань роботи, синтезу – для формулювання висновків до статті, індукції й дедукції – для визначення ролі картографічних джерел у розгляді архітектурної спадщини Києва періоду Гетьманщини, а також джерелознавчий метод дослідження – для систематизації й класифікації картографічних джерел з історії Києва.

Результати. Про потенціал істотного розширення дослідження історії архітектурної забудови середмістя Києва у період Гетьманщини свідчить вельми значне коло історичних джерел, які не лише сконцентровані в архівосховищах нашої країни, але й поза її межами, йдеться зокрема про карти і плани. Першими зображеннями міст були краєвиди з пташиного польоту, які у подальшому трансформувалися в панорамні краєвиди або перспективні рисунки міст.

Висновки. У результаті аналізу встановлено, що справа державного картографування з 1725 року перебувала у віданні Російської академії наук, а з 1739 р. усі картографічні роботи сконцентрувалися в географічному департаменті при академії наук, що майже півстоліття забезпечував систематичне картографування територій імперії. У міру створення нових планів/схем вони характеризувалися більшою ілюстративністю і масштабністю, а також чіткістю. У період Гетьманщини на кількох планах міста були зафіксовані домінуючі об'єкти архітектурної спадщини й планувальна структура міста, відображені провідні церковні споруди (найбільша увага приділена Києво-Печерській лаврі) й палаци (Маріїнський, Кловський), а також Київська фортеця. Відповідно до картографічного матеріалу, середмістя Києва перебувало у межах міських мурів. Поза межами середмістя знаходилися або помешкання міської бідноти, або будівлі військового чи господарського призначення.

Ключові слова: архітектура, архітектурна спадщина, архітектурознавство, картографія, карти, плани, середмістя Києва, забудова.

Iryna Zhezherina

*Postgraduate Student at the Department of Theory,
History of Architecture and Synthesis of Arts
National Academy of Fine Arts and Architecture
irazh@ukr.net*

Academic supervisor – L. Prybyha, Candidate of Architecture, Professor

THE ARCHITECTURAL HERITAGE OF KYIV CENTRE OF THE HETMMAN PERIOD IN CARTOGRAPHY

Abstract. *The study of cartographic sources makes it possible to find out more fully the features of the architectural heritage of the city center of Kyiv of the 18th century.*

The purpose of this article *is to identify the process of forming the urban structure of the city and to identify the objects of the architectural heritage of Kyiv during the Hetmanship period (second half of the 17th – 18th centuries).*

Research methods. *The research is based on the methods of analysis for considering the main issues of the work, synthesis for formulating conclusions for the article, induction and deduction – for determining the role of cartographic sources in the consideration of the architectural heritage of Kyiv during the Hetmanship period, as well as the source method of research – for the systematization and classification of cartographic sources from history Kyiv.*

The results. *The potential for a significant expansion of the study of the history of architectural development in the center of Kyiv during the Hetmanship period is evidenced by a very significant range of historical sources, which are not only concentrated in the archival repositories of our country and beyond, but also presented in the form of maps/plans. The first images of cities were bird's-eye views, which were later transformed into panoramic views or perspective drawings of cities. Conclusions.*

As a result of the analysis, *it was established that since 1725 the matter of state mapping was in the department of the Russian Academy of Sciences, and since 1739 p. all cartographic works were concentrated in the Geographical Department at the Academy of Sciences, which for almost half a century provided systematic mapping of the territories of the empire. As new plans/schemes were created, they were characterized by greater illustrativeness and scale, as well as clarity. During the period of the Hetmanship, dominant objects of architectural heritage and the planning structure of the city were recorded on several plans of the city, leading church buildings (the greatest attention was paid to the Kyiv-Pechersk Lavra) and palaces (Mariinsky, Klovsky Palaces), as well as the Kyiv Fortress were recorded. According to cartographic material, the center of Kyiv was within the city walls. Outside the city center there were either the residences of the urban poor, or military or economic buildings.*

Key words: *architecture, architectural heritage, architectural studies, cartography, maps, plans, the center of Kyiv, buildings.*

Постановка проблеми. Період активного використання істориками картографічних джерел нараховує багато століть на тлі триваючих дискусій у науковому середовищі з приводу їхньої об'єктивності й достовірності.

У контексті проблематики даної публікації інтерес представляють саме карти (плани) Києва другої половини XVII–XVIII ст., які дають загальне уявлення про архітектуру середмістя нинішньої столиці України. Вказаний період (від Переяславської ради 1654 р. до остаточного знищення Російською імперією автономії України у 1772 р.) стосується Гетьманщини, до складу якої входив Київ. Для цього періоду характерне суттєве розширення джерельної бази відповідних наукових досліджень, порівняно з попередніми періодами історії України, що пов'язане, зокрема, з активним розповсюдженням картографічних джерел.

Розглядаючи архітектурні пам'ятки Києва періоду Гетьманщини, треба зазначити, що загалом цьому періодові в історії України присвячена доволі розлога історіографія. Однак відносно київської архітектури, її своєрідності, значення автохтонних засад й іноземних впливів зберігається актуальність і важливість подальшого вивчення. Зокрема вказане стосується і такої малодослідженої сфери, як відображення архітектурної спадщини у картографічних джерелах [6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Доктор історичних наук М. Долинська стверджувала, що більшість науковців, які фахово вивчали історичну топографію міст України, є архітекторами, урбаністами, експертами у галузі пам'яткознавства, однак не істориками-суспільствознавцями [7, с. 49]. Це позначилося на характері дослідження

картографічних джерел, у межах якого здійснювався насамперед їхній технічний аналіз, а вже у після вивчалася соціальна історія й архітектура у містах.

Історичний аспект картографування на території нашої країни розглянуто у ґрунтовній монографії Р. Сосси, яка мала кілька перевидань і користувалася популярністю серед фахівців та шанувальників історії [18]. Досить вичерпний аналіз карт і планів українських міст XVIII ст. здійснений у розвідках В. Вечерського [5, 6], котрий задіяв архівні плани міст Гетьманщини XVIII ст. для виявлення певних містобудівних трендів [6]. Реконструкція тогочасної топографії міст краю сприяла локалізації адміністративних та церковних об'єктів. Картографічні джерела щодо дослідження структури житлової забудови активно використовували відомі архітектори О. Пламєницька – щодо Кам'янця-Подільського [16], та Г. Петришин – стосовно міст Галичини [14].

Варто також виділити сучасні археографічні публікації низки старовинних карт міста Києва – зокрема стосовно плану 1695 року – це стаття архівіста-палеографа Г. Болотової [4], де позначені всі текстові палеографічні суперечності, уточнені параметри розміщення об'єктів тощо.

Мета статті – виявлення процесу формування містобудівної структури міста і визначення об'єктів архітектурної спадщини Києва періоду Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII століття). З огляду на вказане, за основу **методології** даної роботи взяті загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція), а також джерелознавчий метод дослідження.

Виклад основного матеріалу. Про потенціал істотного розширення дослідження історії архітектурної забудови середмістя Києва у період Гетьманщини свідчить досить широке коло історичних джерел, які не лише сконцентровані в архівосховищах нашої країни, але й поза її межами, зокрема ті, що представлені у вигляді карт/планів. До нас дійшли лише декілька планів Києва кінця XVII–XVIII ст., що не виключає існування інших картографічних джерел, оскільки значна частина документів з історії Гетьманщини назавжди втрачена.

Картографічні джерела – це графічні, фотографічні, цифрові і текстові дані, що використовуються для складання географічних карт [11, с. 191]. Зображення на картах є особливим видом моделювання явищ, що передає їхні кількісні та якісні характеристики, структуру,

взаємозв'язки й динаміку, а також дає змогу передавати кількісні й якісні характеристики відображуваних явищ.

Картографування архітектури міст дає підстави для вивчення істориком забудови вказаного населеного пункту, використовуючи історичну карту. Карта може містити відомості про розташування певних пам'яток архітектури, географію вулиць, щільність населення у певному районі міста, співвідношення забудови у середмісті й окраїнах, рід занять мешканців населеного пункту тощо. Значний обсяг вказаної інформації може бути використаний для локалізації архітектурних споруд та їхньої ідентифікації з наявними на даний час об'єктами [11, с. 95].

Протягом практично усього часу існування Гетьманщини як форми державного устрою українських земель у складі Московської держави/Російської імперії, на території Лівобережжя України практично постійно велися бойові дії, що позначилося не лише на відсутності єдиної столиці у гетьмана та його уряду (Чигирин, Батурин, Глухів, Козелець тощо), але й на досить динамічному розвитку картографічної справи. Військове значення картографії було незаперечним – і в контексті саме Києва воно ще більше посилювалося тим, що місто упродовж вельми тривалого часу знаходилося на пограниччі між Московською державою і Польщею.

Першими зображеннями міст були краєвиди з пташиного польоту, які у подальшому трансформувалися в панорамні краєвиди або перспективні рисунки міст [18, с. 68], були позначені як найбільші кам'яниці, будинки заможних мешканців, так і проста забудова міст [18, с. 68]. Загалом до XVIII ст. зображення міст було спрямоване на задоволення не стільки інформаційних потреб, скільки естетичних. З огляду на це, зображення Києва у період середини – другої половини XVII ст. доцільно розглядати як художнє джерело, до якого не слід ставитися з повною довірою, оскільки ймовірним є художній вимисел.

Справа державного картографування з 1725 року перебувала у віданні Російської академії наук, а з 1739 р. усі картографічні роботи сконцентрувалися у географічному департаменті при академії наук, що майже півстоліття забезпечував систематичне картографування територій імперії. У подальшому землі України були відображені на таких документах, як «Малая Татария с пограничною Киевской и Белгородской губерниями» і «Карта Смоленской губернии с частями губерний Киевской, Белгородской и Воронежской» [3, с. 407].

Зазначені тенденції, особливо у контексті створення у 1763 році в імперії генерального штабу з функціями картографічного забезпечення військ, позначилися на тому, що перевага на картах і планах XVIII ст., зокрема Києва, віддавалася насамперед двом елементам – особливостям рельєфу й фортифікаційним спорудам. У стосунку до Києва на картах/планах були позначені усі київські гори (сучасні назви яких – Замкова, Старокиївська гора, Юрковиця, Щекавиця, Хоревиця, а також Печерські пагорби), які мали значення для оборони міста, розміщення артилерії тощо.

Водночас орієнтовно з 1760-х років силами генерального межування також виготовлялися плани й карти для цивільних потреб, які поступово витісняли військово-топографічні карти. Як зауважує Р. Сосса: «...у 1770-х роках змінюється призначення міських планів. Тепер вони стають документами для планування, місторегулювання та містобудівництва, а отже докладніше зображають елементи географічної основи й власне забудову» [18, с. 70].

З огляду на викладене, в останні десятиліття існування Гетьманщини (1750–1760 рр.) плани провідних міст України, зокрема й Києва, поступово набувають форми, яка звична для сучасних правил картографування (масштаб, орієнтування за сторонами світу тощо), що звісно позитивно позначилося на їхній точності.

Що ж до картографічних джерел історії Києва періоду середини XVII – кінця XVIII століть, то варто наголосити на їхній нечисленності, виокремивши такі з них, як:

1. План-зображення Києва з книги «Тератургіма» 1638 року Атанасія Кальнофойського. Документ складається з трьох схематичних малюнків, виконаних гравером. На першому зображенні схеми Дальніх печер, а також прилегли до них будівлі монастирів. Другий план дає уявлення про Ближні печери. Водночас найбільшу цінність для дослідника архітектури середмістя Києва має третій план, де нанесені частина центрів Києва й Подолу, а також Печерський, Вознесенський і Миколаївський Пустинний монастирі [17].

Перша публікація плану Києва 1638 р. [19] була здійснена у 1826 році Є. Болховітіновим у книзі «Описание Киево-Печерской лавры» [12]. У цьому виданні план Кальнофойського було скопійовано, однак із помилками, найімовірніше через неухважність копіювальника, а також з урахуванням поганої якості відбитка оригіналу, з якого була створена

копія. Тому похибки, допущені під час нумерації й позначення об'єктів, розташованих у Старокиївській частині плану, призвели до помилкових висновків у сфері історії архітектурних пам'яток середмістя Києва, їхньому датуванні, локалізації тощо. З огляду на вказане, у перевиданні цього джерела (середина XIX ст.) була спроба усунути наявну помилку. Пізніше назване видання було використане в «Описі Києва» Миколи Закревського [14]. 1896 року план було опубліковано у виданні Б. Ханенка «Древнейший план города Киева 1638 р.» [8], де запропоновано варіанти його дзеркального вигляду [15].

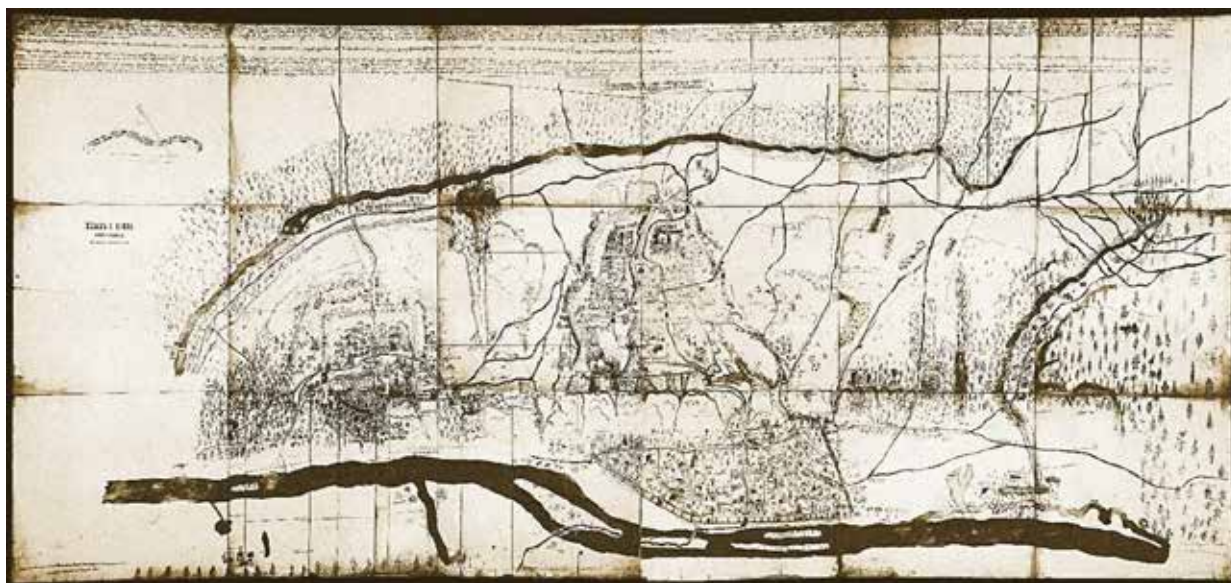
2. План Ушакова 1695 року (іл. 1) [9] був складений офіцером московської армії для царя, а наприкінці XIX ст. з нього зробив репродукцію художник Дмитро Струков для вивчення у межах археографічної комісії, а також для подальшого видання.

З рукописного оригіналу плану Ушакова художник Д. Струков зняв копію й опублікував окремим виданням. Однак через технологічну недосконалість у процесі копіювання автор припустився помилок. Зокрема, як свідчать джерела, без підписів залишилася низка релігійних споруд Києва періоду Гетьманщини, зокрема церкви Вознесенська, П'ятницька, Феодосіївська, а також інші об'єкти [1].

Архітектор-реставратор Г. Алфьорова та український науковець, фахівець з археології та архітектури Київської Русі й середньовічної України В. Харламов так описують архітектуру Києва на плані 1695 року: «Зображення садиб на плані дозволяє говорити про характер її архітектури та планування. На садибі, крім житлового будинку, розташовані різного призначення споруди, що стоять вздовж огорожі. Сюди можна віднести сараї, комори, бані тощо. Майже в кожному із дворів зображені дерева й садки» [1, с. 45].

3. План Києва 1745 року є першим картографічним джерелом з історії Києва, виконаним на підставі даних інструментальної топозйомки, зробленої Київською інженерною командою за допомогою використання вимірювальних приладів. План був опублікований у 1847 р. й використовувався для подальших наукових розвідок у київському пам'яткознавстві як еталон точності для інших картографічних пам'яток – зокрема плану міста, виконаного через століття – у 1846 році (мірило 1 : 200) І. Фундукля.

4. План Києва, складений під керівництвом А. Меленського у 1803 році (іл. 2) [10]

Іл. 1. План Києва, складений Ушаковим. 1695. [9]

Іл. 2. План Києва, розроблений А. Меленським. 1803. [10]

характеризується досить високою якістю та прорисовкою окремих районів середмістя Києва, зокрема Старого Києва, Подолу, Царського саду, Печерська, Звіринця. Цифровими позначеннями нанесені окремі архітектурні пам'ятки, насамперед церкви і монастирі. Крім того, схематично викладені відомості про передмістя.

У міру створення нові плани/схеми характеризувалися більшою ілюстративністю і масштабністю, а також чіткістю. Поступово

зменшувалося географічне спотворення, спричинене недосконалістю геодезичних приладів. Водночас дискусійним залишається локалізація на карті сучасного Києва окремих релігійних споруд, які були розташовані на території міста у період Гетьманщини – зокрема це стосується Симеонівської церкви на території Верхнього Києва (нанесена на плані-зображенні Києва з книги 1638 року Атанасія Кальнофойського «Тератургіма»). Серед

дослідників немає впевненості, де саме знаходилася ця споруда – або на Кудрявці, або у місцевості Копирів кінець, або на Андріївській горі, або на Замковій [17, с. 335].

Зважаючи на наявну сукупність картографічних джерел, можемо сформувати таку картину архітектурної забудови Києва. Середина XVII ст. ознаменована новими тенденціями в історії архітектури Києва, які пов'язані не лише з політичними змінами (скинення з 1648 року польської влади), але й з культурно-релігійними (ренесанс православ'я, активний розвиток освіти) та економіко-технологічними. У Києві сформувалася нова владна еліта, яка не була більше пов'язана з Польщею, а була свідомо того, що її витoki лежать у Київській Русі.

У період «Могилянського ренесансу» (середина XVII ст. – часи митрополита Петра Могили) у Києві відбувається масштабна реставрація зруйнованих храмів і монастирів. Водночас внаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій і європейського бароко виникає українське бароко як провідний стиль реставрації пам'яток, зруйнованих ще в XIII столітті. Європейський вплив виявився у залученні до реставраційних робіт італійського архітектора Октавіано Манчіні.

Упродовж XVIII ст. у Києві з'являються такі видатні шедеври світської архітектури, як Маріїнський (1750–1755 рр.) і Кловський палаци (1752–1755 рр.). Перлиною тогочасної церковної архітектури стає Андріївська церква (1747–1762 рр.). Наприкінці XVIII ст., коли українська автономія в Києві була остаточно ліквідована Російською імперією, перед владою постало питання реконструкції міста. Відповідним планом передбачалося зміцнення оборонної системи у Старому місті, а також на Печерську. Завдяки цьому середмістя Києва знову перемістилося з Подолу до Старого міста, де відбувалися активні фортифікаційні роботи (бастионна система Старокиївської фортеці).

Саме з огляду на пріоритетність споруд оборонного характеру упродовж першої половини XIX ст. адміністративно-військовим осередком середмістя Києва став Печерськ, а роль головної вулиці міста виконувала вул. Московська (зокрема це пов'язано зі спорудженням заводу «Арсенал»).

Тенденція зростання цивільної забудови, започаткована наприкінці XVIII ст. (секуляризація 1787 року), продовжується протягом усього XIX сторіччя. З цього часу домінуючим стилістичним напрямком в архітектурі середмістя Києва стає класицизм.

Ймовірно чільне місце в архітектурному спадку Києву періоду Гетьманщини займала церковна архітектура. У ній переважали такі тенденції, як:

- відродження розпланувально-просторових структур мурованих храмів княжої доби з одночасним зверненням до культурних впливів західного бароко; це стосується насамперед мурованої архітектури;

- розвиток розпланувально-просторових композицій, традиційних для українського дерев'яного будівництва минулого (XIV – перша половина XVII ст.). У зазначених типах дерев'яних церков об'єднуючим модульним елементом був центральний зруб, зазвичай квадратний [5, с. 96].

Незважаючи на велику кількість дерев'яних храмів, у період Гетьманщини відбувається динамічна інтенсифікація темпів мурованого церковного будівництва – як церковного, так і світського. Все більшої ваги набуває постать архітектора, насамперед дипломованого, а також формується сучасне розуміння його професії й майстерності.

Крім того, говорячи про розташування кварталів Києва у період Гетьманщини, треба вказати про такі тенденції (відповідно до картографічного матеріалу), як:

- умовність уявлення про розташування житлових кварталів

- стихійність розпланування вулиць уздовж основних магістралей;

- відсутність будівель під стінами укріплень, а також наявність великих незабудованих просторів міської території;

- розташування житлової забудови уздовж доріг, призвело до появи значної незабудованої частини території, що масово задіювалася київською громадою для власних господарських потреб – зокрема це було характерним для Подолу.

Що стосується житлової забудови Києва, то розглянуті карти періоду Гетьманщини свідчать про таке:

- більшість міщанських будинків були обнесені парканом, причому мали декілька виходів – на вулицю та у провулок, що обумовлене не лише господарськими міркуваннями киян, але й соціо-просторовими, які виокремлювали приватно-побутову й парадну частини помешкання;

- на планах Києва будівлі заможних киян зображувалися дещо видовженими, із високими дахами, для підкреслення значущості вказаних об'єктів у системі забудови міста [6, с. 110];

— при кожній садибі у середмісті Києва була сільськогосподарська ділянка [5, с. 214] і навіть у міську забудову були включені городи, господарські споруди, ниви, сіножаті й випаси. Як стверджують сучасні дослідники, «усі види життєдіяльності, крім релігійних відправлень, відбувалися на ділянці — садибі» [2, с. 31].

Висновки. Картографічні джерела — це важливий сегмент і пласт документальних матеріалів з історії Києва. Починаючи з перших планів міста, вони були концентрованим відображенням особливостей забудови середмістя й околиць у географічному контексті.

Аналіз картографічних джерел засвідчує, що саме у період Гетьманщини почала формуватися містобудівна структура центру Києва, яка розвинулася у XIX ст. й остаточно сформувалася у XX ст. Водночас картографічні джерела дають змогу виділити домінантні містобудування Києва в епоху Гетьманщини, якими є в основному пам'ятки релігійної і меншою мірою світської архітектури.

У час Гетьманщини картографія у Києві перебувала на етапі формування і була недосконалою. На кількох планах міста були виявлені домінантні об'єкти архітектурної спадщини й планувальна структура Києва, відображені головні церковні споруди (найбільша увага приділена Києво-Печерській лаврі) та палаци (Маріїнський, Кловський), а також Київська

фортеця. Водночас нашарування житлової забудови були позначені досить схематично. На окремих планах XVIII ст. взагалі не було житлових будинків, або ж схематично були нанесені тільки невеликі відокремлені прямокутники. Відповідно до картографічного матеріалу, середмістя Києва перебувало у межах міських мурів. За межами середмістя знаходилися помешкання міської бідноти, будівлі військового або господарського призначення.

Картографічні джерела періоду Гетьманщини можуть використовуватися як важлива, але не самостійна група джерел, що доповнюють інші — писемні, археологічні, образотворчі тощо. Їх підтверджує низка інших джерел. Зокрема, не лише з карт, але й з козацьких літописів та археологічних розкопок дізнаємося, що житло киянина XVIII ст. у центрі міста зберегло низку спільних рис із житлом околиць Києва, а також навколишньої сільської місцевості, що пов'язане з подібністю господарських і побутових процесів, а також матеріальною культурою загалом.

Перспективи використання результатів дослідження. Вказана тема безсумнівно має низку перспектив для подальшого вивчення, зокрема пов'язаних із таким недостатньо вивченим у вітчизняній історичній науці питанням, як дослідження картографічних джерел у контексті розвитку просторового каркаса Києва.

Список використаних джерел

1. Алфёрова Г. В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века. *Историко-архитектурный очерк*. Киев : Наукова думка, 1982. 159 с.
2. Бачинська Л. Архітектура житла. Проблеми теорії та практики структуроутворення. Київ : Грамота, 2004. 408 с.
3. Бездрабо В. В. До історії вивчення картографічного документа в Україні. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Історія. 2008. № 816. С. 405–415.
4. Болотова Г. План Києва 1695 р., як джерело до вивчення історії міста кінця XVII ст. *Архіви України*. 1980. № 4. С. 51–59.
5. Вечерський В. В. Гетьманські столиці. Київ : Наш час, 2008. 320 с.
6. Вечерський В. В. Плани міст Лівобережної України XVII–XVIII ст. як джерела вивчення містобудівного розвитку. *Архітектурна спадщина України*. 1996. Вип. 3. Ч. 1. С. 105–121.
7. Долинська М. Елементи картографічного методу дослідження у вступі до соціотопографії. *Історичне картознавство України*. Зб. наук. праць. Львів — Київ — Нью-Йорк, 2004. С. 44–51.
8. Древний план Києва. К., 1896. 5 карт.
9. Лл. 1. План Києва, складений Ушаковим. 1695. Мапи Києва. З початку заснування і до наших днів. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/mapa-kyueva>.
10. Лл. 2. План Києва, розроблений А. Меленським. 1803. URL: <https://www.pinterest.com/pin/426927239659211968>.
11. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії: навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.
12. Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением древних грамот и выписок.... Київ, 1826.
13. Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / В. В. Вечерський, О. М. Годованюк, Є. В. Тиманович та ін. За ред. А. П. Мардера та В. В. Вечерського. Київ : Техніка, 2000. 664 с.

14. Петришин Г. «Карта Фон Міга» як джерело до містознавства Галичини. Львів: В-во НУ Львівська політехніка, 2006. 292 с.
15. Петров М. І. Историко-топографические очерки древнего Киева. Киев, 1897. 274 с.
16. Пламеницька О. Еволюція середньовічного житла Кам'янець-Подільського в урбаністичному контексті: Автореф. дис... канд. архітектури. Київ, 2008. 24 с.
17. Попельницька О. План Києва 1638 р. як джерело з історичної топографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2005. № 12. С. 328–342.
18. Сосса Р. Г. Історія картографування території України. Київ : Либідь, 2007. 336 с.
19. ТЕРАТОУРГНМА lubo Cuda, ktore byly tak w samym swietocudotwornym monastyru Pieczarskim Kijowskim.... Kiev, 1638.

References

1. Alferova, H. V., Kharlamov, V. A. (1982). Kyev vo vtoroi polovyne XVII veka [Kyiv in the second half of the 17th century]. *Istoryko-arkhytekturnyi ocherk [Historical and architectural sketch]*. Kyev: Naukova dumka [in Russian].
2. Vachynska, L. (2004). Arkhitektura zhytla. Problemy teorii ta praktyky strukturoutvorennia [Housing architecture. Problems of the theory and practice of structure formation]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
3. Bezdrabko, V. V. (2008). Do istorii vuvchennia kartohrafichnoho dokumenta v Ukraini [To the history of the study of cartographic documents in Ukraine]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V. N. Karazina [Visnyk Kharkiv National University V. N. Karazina]*. Istoriiia, 816, 405–415 [in Ukrainian].
4. Bolotova, H. (1980). Plan Kyieva 1695 r., yak dzherelo do vuvchennia istorii mista kintsia XVII st. [The plan of Kyiv in 1695 as a source for studying the history of the city at the end of the 17th century]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 4, 51–59 [in Ukrainian].
5. Vecherskyi, V. V. (2008). Hetmanski stolytsi [Hetman capitals]. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].
6. Vecherskyi, V. V. (1996). Plany mist Livoberezhnoi Ukrainy XVII – XVIII st. yak dzherela vuvchennia mistobudivnoho rozvytku [Plans of the cities of the Left Bank of Ukraine of the 17th – 18th centuries. as sources of studying urban development]. *Arkhitekturna spadshchyna Ukrainy [Architectural heritage of Ukraine]*, 3, 1, 105–121 [in Ukrainian].
7. Dolynska, M. (2004). Elementy kartohrafichnoho metodu doslidzhennia u vstupi do sotsiotopohrafii [Elements of the cartographic research method in the introduction to sociotopography]. *Istorychne kartoznavstvo Ukrainy [Historical cartography of Ukraine]*. Zb. nauk. prats. Lviv – Kyiv – Niu-York, 44–51 [in Ukrainian].
8. Drevnyi plan Kyeva (1896) [Ancient plan of Kyiv]. Kyev. 5 kart. [in Russian]
9. Ill. 1. Plan Kyieva, skladenyi Ushakovym [Plan of Kyiv, drawn up by Ushakov]. 1695. *Mapy Kyieva. Z pochatku zasnuvannia i do nashykh dnyv – Maps of Kyiv. From the beginning to the present day*. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/mapa-kyieva> [in Ukrainian].
10. Ill. 2. *Plan Kyieva, rozroblenyi A. Melenskyim [Plan of Kyiv, developed by A. Melenskyi]*. 1803. URL: <https://www.pinterest.com/pin/426927239659211968> [in Ukrainian].
11. Mironova, I. S. (2017) *Istorychne dzhereloznavstvo ta ukrainska arkheohrafiia : spetskurs z dzhereloznavstva, istoriohrafiia ta metodyky vykladannia istorii [Historical source studies and Ukrainian archeography: special course on source studies, historiography and methods of teaching history]*. Mykolaiv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
12. *Opysanye Kyevo-Pecherskoi lavry s prysovokuplenyem drevnykh hramot y vypysok... (1826) [Description of the Kiev-Pechersk Lavra with the acquisition of ancient documents and extracts]*. Kyev [in Russian]
13. *Pamiatky arkhitektury y mistobuduvannia Ukrainy: Dovidnyk Derzhavnoho reiestru natsionalnoho kulturnoho nadbannia (2000) [Monuments of architecture and urban planning of Ukraine: Directory of the State Register of National Cultural Heritage]* / V. V. Vecherskyi, O. M. Hodovaniuk, Ye. V. Tymanovych ta in. Za red. A. P. Mardera ta V. V. Vecherskoho. Kyiv: Tekhnika [in Ukrainian].
14. Petryshyn, H. (2006). «Karta Fon Miha» yak dzherelo do mistoznavstva Halychyny [«Map of Von Mig» as a source for the urban history of Galicia]. Lviv: V-vo NU Lvivska politekhnika [in Ukrainian].
15. Petrov, M. I. (1897). *Ystoryko-topohrafycheskye ocherky drevneho Kyeva [Historical and topographical sketches of ancient Kiev]*. Kyev [in Russian].
16. Plamenytska, O. (2008) *Evoliutsiia serednovichnoho zhytla Kamiansia-Podilskoho v urbanistychnomu konteksti [The evolution of medieval housing in Kamianets-Podilskyi in the urban context]*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Popelnytska, O. (2005) *Plan Kyieva 1638 r. yak dzherelo z istorychnoi topohrafii [The plan of Kyiv in 1638 as a source of historical topography]*. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky [Special historical disciplines: issues of theory and methodology]*, 12, 328–342 [in Ukrainian].
18. Sossa, R. H. (2007) *Istoriiia kartohrafuvannia terytorii Ukrainy [History of mapping the territory of Ukraine]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
19. ТЕРАТОУРГНМА lubo Cuda, ktore byly tak w samym swietocudotwornym monastyru Pieczarskim Kijowskim.... (1638). Kiev [in Polish].

Подано до редакції 21.03.2023